

ВІДГУК

опонента, доктора психологічних наук, професора
Мілорадової Наталі Едуардівни на дисертацію Комірчи Яни Павлівни
«Психологічні та організаційні засади гендерно обумовлених службових
відносин у Національній поліції України» подану на здобуття ступеня
доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за
спеціальністю 053 «Психологія»

Ступінь актуальності обраної теми. Забезпечення принципу гендерної рівності нині слугує одним з основних стандартів і водночас важливим показником демократизації суспільного життя в сучасній Україні. Рівність прав та можливостей жінок і чоловіків проголошено ключовим напрямом політики в діяльності Європейського Союзу. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, після тривалого процесу ратифікації, 1 вересня 2017 року набула чинності в повному обсязі. З цього моменту Україна остаточно визначилася з вектором свого подальшого політичного й соціального розвитку як незалежна держава, де дотримання принципів гендерної рівності є фундаментальним постулатом і необхідною умовою реалізації прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах трудового, суспільного й особистого життя.

Підходи до гендерної рівності в Національній поліції України відповідають загальнодержавній політиці, спрямованій на забезпечення гарантій рівних прав і можливостей людини в усіх сферах життєдіяльності незалежно від її статі. Проте донині зберігаються певні ознаки дисбалансу, характерні для українського суспільства загалом. Зокрема, це стосується питань наявності гендерних стереотипів і дискримінації, сексуальних домагань, гендерованих процедур набору й утримання персоналу, підтримки та розвитку спроможностей, кар'єрного зростання, лідерства тощо. Вирішення цих питань у подальшому сприятиме гендерно чутливим інституційним перетворенням, а саме інтеграції питань гендерної рівності в правила, процедури та практику роботи підрозділів Національної поліції України, а отже, трансформації її як інституції, здатної змінити організаційну культуру загалом. Цей процес організаційного розвитку

потребує корегування внутрішніх механізмів діяльності НПУ із застосуванням комплексного підходу до психологічного, організаційного й кадрового розвитку, а також надання послуг.

З першого дня повномасштабного вторгнення РФ на територію України в секторі безпеки відбувається ментальна трансформація, яка призводить до перерозподілу гендерних ролей, що сприяє виробленню та засвоєнню новітніх соціально-статевих відносин із формуванням егалітарного гендерного уявлення, – системи поглядів, спрямованих на планомірну діяльність зі створення рівних соціальних умов для розвитку особистості незалежно від того, чоловік він чи жінка. Такі зміни в силових відомствах України, зокрема НПУ, сприятимуть переходу до стандартів і практик НАТО. Проте дискурс гендерно обумовлених відносин у службовій сфері поліцейських Національної поліції України знаходиться на стадії активних наукових дискусій і потребує належного системного наукового обґрунтування та ретельного теоретичного опрацювання.

Актуальність роботи підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження відповідає як загальнодержавним, так і відомчим пріоритетам щодо гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукових програм, планів, тем, зокрема: Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 рр.; Національному плані дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р); Указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»; тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454); планах науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2019–2021 роки. Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 22 від 30 листопада 2021 року) зі змінами (протокол № 22 від 31 жовтня 2023 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані здобувачкою, у своїй більшості є обґрунтованими і переконливими. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу оптимально врахувати специфіку об'єкта, предмета, мети й завдань дослідження. Зокрема: *теоретичні* – аналіз наукової фахової літератури, узагальнення, систематизація та інтерпретація теоретичних та емпіричних даних (розділи 1–3); *емпіричні* – анкетування, опитування, психодіагностичні методики (підрозділи 2.1, 2.2), а саме опитувальник IMAGES (чоловічий і жіночий варіанти); психодіагностичні методики, зокрема опитувальник «Маскулінність – фемінність» (С. Бем); «Діагностика стилю поведінки в конфлікті» (К. Томас); опитувальник «Методика діагностики типів гендерної взаємодії персоналу організацій» (М. Г. Ткалич). Зазначені вище методи використано у дисертації в їх взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило переконливість, всебічність, повноту та об'єктивність отриманих наукових результатів.

Емпіричну базу дослідження становили результати вивчення поліцейських чоловічої та жіночої статі Національної поліції України (n=150). Вони вказали свою біологічну стать як чоловічу (75 осіб) або жіночу (75 осіб), що відповідає гендерній бінарності. Для обробки результатів дослідження використано описову статистику. Статистичну обробку даних проведено за допомогою функцій і формул версії Excel, яка входить у програмний пакет Microsoft Office 2007.

Уміле використання широкого спектру сучасних методів наукового пошуку також позитивно вплинуло на ступінь обґрунтованості сформульованих висновків і рекомендацій.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням актуальної в теоретичному та практичному контексті проблеми гендерно обумовлених службових відносин

поліцейських Національної поліції України, у якому системно досліджено психологічні й організаційні засади цих відносин, запропоновано шляхи та методи їх оптимізації. Унаслідок проведеного дослідження сформульовано й додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, що мають ознаки наукової новизни, зокрема:

вперше:

– сформульовано поняття гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України як особливих (статусних) правових відносин, які виникають у процесі професійної діяльності поліцейських та під час надання поліцейських послуг особам незалежно від їхньої гендерної ідентичності;

– доведено необхідність формування стратегій розвитку гендерної політики, у якій маскуліність, фемінність та інші критерії ідентичностей розглядатимуться в множинному, системному тлумаченні;

– запропоновано комплексний підхід до розуміння гендерно обумовлених відносин як системоутворювального чинника гендерної взаємодії в службових колективах підрозділів Національної поліції;

– визначено організаційні (структура організації, формалізовані компоненти службових відносин, функціональні та кваліфікаційні характеристики виконавців) та управлінські (система управління, планування і контроль за виконанням завдань, лідерство та стильові характеристики керівництва, організаційна поведінка керівника тощо) складові поліцейського менеджменту як підґрунтя формування гендерно-толерантних взаємин у царині поліцейських;

– встановлено критерії визначення поведінкових патернів гендерної взаємодії поліцейських на основі диференціації параметрів персональної гендерної ідентичності;

удосконалено:

– уявлення про феноменологію гендерної інтолерантності в професійній діяльності поліцейських різної статі, їх причинну зумовленість низкою індивідуально- та соціально-психологічних властивостей суб'єктів міжособистісної та групової службової взаємодії;

– науково-праксеологічне розуміння основних детермінантів гендерної культури поліцейських, інтегратором яких є гендерна компетентність поліцейських;

– розуміння організаційних чинників забезпечення гендерної рівності й адекватних гендерних відносин у колективах Національної поліції України на тлі реалізації політики недискримінації та гендерної толерантності; адміністративної підтримки гендерно нейтральної поведінки, позитивних культурологічних тенденцій; формування егалітарної моделі взаємин у службових колективах;

– методологічні підходи до системи професійно-психологічної підготовки, спрямованої на інтенсифікацію та поглиблення партнерсько-професійної взаємодії між гомогенними й гетерогенними групами поліцейських; до проведення психопрофілактичної роботи з особовим складом поліцейського підрозділу щодо попередження виявів гендерних стереотипів, формування гендерної компетентності й гендерної культури;

дістали подальший розвиток:

– розуміння історико-правової, соціально-психологічної та культурологічної спадщини формування гендерної політики в Україні та правоохоронних органах, зокрема в сучасних умовах;

– наукові уявлення про психологічну та організаційно-управлінську детермінацію низки виявів інтолерантної поведінки в службових колективах підрозділів Національної поліції, шляхи й напрями їх попередження та корекції;

– методи й особливості використання психодіагностичного та психопрофілактичного інструментарію роботи з формування адекватних уявлень про гендерну ідентичність, гендерну толерантність і гендерну культуру в міжособистих та службових відносинах поліцейських.

Заслуговує на увагу проведений авторкою ґрунтовний аналіз наукових розробок та дисертаційних праць, що виконувалися в даному напрямі дослідження в Україні та за кордоном. Це свідчить про якісне висвітлення здобувачкою наявного стану наукового опрацювання досліджуваних питань. Основні результати дослідження викладено в 9 наукових публікаціях, а саме: п'ятьох статтях – у

виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, з публікацій – у збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських, міжвідомчих науково-практичних конференціях тощо та методичних рекомендаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації. Проаналізувавши наукову дисертацію та фахові публікації Я. П. Комірчої щодо теми дослідження офіційний опонент підтверджує, що наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, у своїй більшості є обґрунтованими, переконливими, об'єктивними, достовірними та новими.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації впроваджено та використовуються у:

– *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів до всіх видів занять циклу психологічних дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 7 грудня 2023 р.);

– *практичній діяльності* – як рекомендації щодо формування гендерної компетентності й гендерної культури працівників структурних підрозділів МВС України (акт впровадження Управління моніторингу дотримання прав людини МВС України від 9 січня 2024 р.); під час здійснення заходів психологічного супроводження здобувачів вищої освіти (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 7 грудня 2023 р.).

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційна робота Комірчої Яни Павлівни викладена українською мовою на 205 сторінках. Структура роботи відповідає вимогам МОН України та положенню про присудження ступеня доктора філософії. Вона структурована і складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Результати дослідження представлені у шістьох додатках на 19 сторінках.

Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження достатньо обґрунтовані здобувачкою в тексті представленої праці. Авторка системно і логічно вибудувала зміст наукового дослідження, який включає в себе послідовне

вирішення ключових проблем дисертації. Цілісно і змістовно розкрила питання мети і завдання дослідження з відображенням їх у висновках між розділами і загальних висновках, що уособлює собою завершене і цілісне сприйняття виконаної наукової праці.

Анотація у стислій формі представляє основні тези дисертаційного дослідження, наводить перелік публікацій, в яких викладені основні результати представленого дослідження. Анотація викладена українською і англійською мовами.

У вступі визначено об'єкт і предмет дослідження, наведено актуальність вибраної теми та інформацію про апробацію дисертації на профільних заходах.

Перший розділ «Гендерно обумовлені службові відносини як психологічно-організаційний феномен» присвячений аналізу теоретико-історичних та методологічних засад гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України як психологічного та організаційного феномену.

На основі проведеного теоретичного аналізу досліджень з гендерної проблематики в правоохоронних органах незалежної України в період з 1991 року донині виокремлено й узагальнено такі етапи наукових розвідок проблем гендерної рівності:

– перший етап (1991 рік – жовтень 2004 року) розпочався з проголошенням незалежності України. У цей час було створено українську міліцію, прийнято Закон України «Про міліцію» та положення про проходження служби в органах внутрішніх справ. Цей етап означений перманентним науковим інтересом до гендерної проблематики в правоохоронних органах України фахівців різних галузей знань;

– другий етап (жовтень 2004 року – листопад 2015 року) започатковано введенням посади радника Міністра внутрішніх справ України з прав людини та гендерних питань. Він визначається появою комплексних соціологічних і психологічних досліджень з питань гендерної рівності в контексті діяльності правоохоронних органів, однак цим науковим роботам ще не притаманний системний характер;

– третій етап (листопад 2015 року – донині) органічно пов'язаний з реформуванням української міліції та створенням Національної поліції України. Характеризується дослідженнями гендерної проблематики в межах системних наукових національних досліджень, які мають статус національних програм і проєктів, з подальшою інтеграцією їх результатів у систему підготовки майбутніх фахівців.

Виокремлено та детально описано основні групи проблемних питань, що виникають у роботі жінок-правоохоронниць у Національній поліції України та потребують подальшого ретельного наукового узагальнення й організаційно-практичного розв'язання: проблеми, притаманні функціонуванню гендерованого професійного поліцейського середовища; питання детермінант і чинників становлення «Я-концепції» жінки-правоохоронниці; проблеми самовизначення та самореалізації жінки-правоохоронниці в професійній діяльності.

Вивчено вияви гендерно обумовлених відносин у службовій взаємодії поліцейських. Доведено, що гендерно обумовлені відносини в службовій взаємодії в колективі поліцейських опосередковуються низкою структурно-змістових детермінант, серед яких найбільш вагомими є статеві особливості особистості, гендерна ідентичність особистості, гендерні ролі, норми й гендерні стереотипи.

Основою продуктивної гендерної взаємодії визначено особистісні й міжособистісні характеристики, а також організаційні характеристики.

Ключовою детермінантою формування адекватних і толерантних гендерних взаємин визнано гендерну ідентичність як базову структуру соціальної ідентичності: Вона об'єднує в собі особистісні атрибути й переживання в їх зв'язку із зовнішньою поведінкою та актуальними соціокультурними умовами, відіграє важливу роль у процесах побудови життєвого плану та самовизначення, передусім у професійному середовищі.

Доведено потребу у формуванні стратегії розвитку гендерної політики, у якій маскуліність, фемінність та інші критерії ідентичностей розглядатимуться в множинному, системному тлумаченні. Ефективним інструментом досягнення та забезпечення гендерної рівності в поліцейській практиці та розвитку корпоративної

культури визнано політику так званого гендерного інтегрування (gender mainstreaming).

У другому розділі «Емпіричне дослідження гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України» здійснено емпіричне вивчення гендерних установок та гендерно-рольових стереотипів у службових відносинах поліцейських; визначено особливості їх гендерно обумовленої взаємодії в професійному середовищі.

Методологічною основою дослідження визнано гендерний підхід, орієнтований на втілення ідеї рівності людей незалежно від їх статевої належності; гендерну теорію, згідно з якою «природні» відмінності між статями мають не біологічну, а соціальну основу; гендерно орієнтований підхід до вивчення гендерно-рольового репертуару особистості та її професійного розвитку.

За результатами дослідження визначено, що гендерна взаємодія поліцейських означена здебільшого конструктивними стратегіями міжособистісних відносин і партнерськими типами гендерної взаємодії. У конфліктних ситуаціях поліцейські переважно схильні до конформістської поведінки, однак можуть обирати й інші стилі поведінки залежно від їх гендерної ідентичності.

Емпіричне вивчення соціально-психологічних особливостей гендерної взаємодії поліцейських Національної поліції України засвідчило існування гендерної нерівності на рівні міжособистісних відносин поліцейських чоловічої та жіночої статі, поліцейських гетерогенних груп. Зокрема, констатовано відмінності поведінкових патернів гендерної взаємодії поліцейських із колегами та колежанками.

Констатовано потребу у використанні отриманих результатів емпіричного дослідження щодо зазначених поведінкових патернів гендерної взаємодії поліцейських у розгортанні відповідної психокорекційної та психопрофілактичної роботи з особовим складом поліцейського підрозділу, зокрема під час проведення заходів професійно-психологічної підготовки поліцейських, спрямованих на інтенсифікацію та поглиблення партнерсько-професійної взаємодії між

гомогенними й гетерогенними групами, підтримку сформованої партнерсько-соціальної гендерної взаємодії поліцейських з різною гендерною ідентичністю.

У розділі 3 «Напрями вдосконалення гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України» зауважено, що психологічна робота з персоналом органів і підрозділів Національної поліції України ґрунтується на наріжному, у формуванні гендерної політики МВС України, гендерно-орієнтованому підході, спрямованому на забезпечення рівних прав і можливостей в особистісно-професійному розвитку поліцейських, незалежно від їхньої статевої належності або належності до певної гендерної групи; на успішне виконання професійної діяльності й особистісне зростання поліцейських у підрозділах поліції в ситуаціях професійної та міжособистісної взаємодії.

Організаційними чинниками забезпечення гендерної рівності й адекватних гендерних відносин у колективах Національної поліції України визнано такі: дотримання та реалізація політики недискримінації та гендерної толерантності; адміністративної підтримки гендерно нейтральної поведінки, позитивних культурологічних тенденцій, зокрема у сфері гендерної культури; забезпечення на всіх щаблях управління підрозділами рівних можливостей професійного самовизначення та службового зростання; формування егалітарної моделі взаємин у службових колективах.

Висновки повністю відповідають отриманим результатам, завданням та меті дисертаційного дослідження. Авторкою використано значну кількість вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, законодавчі та підзаконні нормативні акти України. Список використаних джерел складає 184 найменувань. Таким чином, дисертація Комірчої Яни Павлівни відповідає існуючим вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання щодо психологічних та організаційних засад гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Комірчої Яни Павлівни щодо психологічних та організаційних засад гендерно обумовлених

службових відносин у Національній поліції України рекомендуються для використання в освітній діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідницьких розробках наукових установ, дослідниками при написанні наукових статей, монографій тощо.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Я. П. Комірчої, водночас необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. Окремі питання, які стосуються іноземного досвіду розглядаються у роботі (наприклад, у підрозділі 1.3. «Гендерні особливості організаційної культури в службових відносинах поліцейських»), однак, на думку опонента, здобувачці доцільно було б більш ґрунтовно дослідити зарубіжний досвід гендерно обумовлених службових відносин у силовому секторі сил безпеки та оборони. Відповідно, більш широке застосування компаративістського методу мало б позитивний вплив на зміст роботи та отримані результати.

2. У підрозділі 3.1. «Психологічне забезпечення оптимізації гендерно обумовлених службових відносин поліцейських» авторкою окреслено завдання психологічного забезпечення щодо оптимізації гендерно обумовлених службових відносин поліцейських відповідно до його основних функцій (психологічне вивчення поліцейських, кандидатів на службу до Національної поліції України; психологічна підготовка поліцейських; психопрофілактична робота щодо поліцейських; підтримка й оптимізація соціально-психологічного клімату в поліцейських колективах; психологічне супроводження службової діяльності поліцейських). Однак, враховуючи специфіку гендерної взаємодії персоналу Національної поліції України, авторці варто було б звернути увагу на розроблення та впровадження гендерно-орієнтованої технології психологічного супроводу персоналу Національної поліції України, наприклад у вигляді програми тренінгу, спрямованого на використання партнерських типів гендерної взаємодії, зниження відчуження у взаємодії з колегами протилежної статі, профілактику гендерної

дискримінації в міжособистісній взаємодії, мобінгу, сексизму на робочому місці тощо.

3. За змістом підрозділу 3.2. «Організаційні чинники регулювання гендерно обумовлених службових відносин поліцейських» здобувачка розглядає низку детермінант гендерних відносин у підрозділах Національної поліції України. Як результат проведеного аналізу здобувачка виділяє найбільш загальні організаційні чинники забезпечення гендерної рівності й адекватних гендерних відносин у колективах Національної поліції України, а саме: дотримання та реалізація політики недискримінації та гендерної толерантності; адміністративна підтримка гендерно нейтральної поведінки, позитивних культурологічних тенденцій, зокрема у сфері гендерної культури; забезпечення на всіх щаблях управління підрозділами рівних можливостей професійного самовизначення та службового зростання; формування егалітарної моделі взаємин у службових колективах. Проте, поза увагою здобувачки лишається питання наявності конфлікту між збалансованістю сімейних обов'язків і кар'єрного зростання жінок-поліцейських.

Зазначені зауваження носять дискусійний характер, відображають власну наукову позицію опонента і можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час прилюдного захисту дисертації. Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Комірчої Яни Павлівни є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертаційна робота Я. П. Комірчої на тему: «Психологічні та організаційні засади гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. В ній отримано нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і вирішенні проблем гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України.

2. Дисертаційна робота Я. П. Комірчої на тему: «Психологічні та організаційні засади гендерно обумовлених службових відносин у Національній поліції України», за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 053 «Психологія» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12.07.2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка Я. П. Комірча заслуговує присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Опонент:

професор кафедри педагогіки та психології факультету №3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор

Наталя МІЛОРАДОВА